

Yaşam

S a r g u n A . T o n t

Siyah Güneşin Altında...

Edebiyat tarihçilerimiz bizde ilk pastoral (doğa) şiirinin Aldülhak Hamit tarafından 1879 yılında yazıldığına işaret ederler. Doğa şiirlerinin Çin veya Japon edebiyatında binlerce yıl bir geçmişi varken biz neden bu kadar geçtik sorusunu şimdilik bir yana bırakarak bu şiirin başlangıcına bir göz atalım:

*Bir zamanlar Karâr-gâhım idi,
Bedeviler gibi beyâbanlar.*

*Buna mücip de iştibahım idi:
Nasıl imrâr-ı vakt eder anlar*

*(Bir zamanlar çölde yaşayanlar gibi çöllerde kaldım.
Buna sebeb de onlar nasıl vakt geçirir diye merakımdı)*

Özellikle bizim kuşaktan olmayan genç okuyucularımız, sanırım oldukça şaşırılmışlardır; evet, ilk doğa şiirimizin konusu deniz, orman, kuşlar gibi alışlagelmış yerler değil. "Sahra", adından anlaşılacağı gibi, bir çöl şiiri. Dili ağır olduğu için ancak özetini verebileceğimiz şiirde şairimiz, çöl insanların gördüğü yakınlığı kent halkında hiç görmediğini, çöl insanı huzur içinde hayvanlarla birlikte sefa ederken kent insanının hastalık karanlığında acıların esiri olduğunu, kent insanı endişeden 'aman bulmazken' çölde endişeye zaman bile bulunmadığını yazar. "Sahra", Hamid'in en beğenilen şiirlerinden biridir, hayranlar arasında beğenisini bir mektupla ileten Namık Kemal de var.

"Ama," diyeceksiniz, "madem çöl bu kadar mükemmel bir yer, o zaman TEMA gibi bize çok daha sağlıklı bir doğa kazandırmaya çalışan kuruluşlar neden 'Türkiye Çöl Olmasın' diye uğraşı verip slogan atıyorlar"? Hemen açıklayalım: Şairin bahsettiği çöl, ormanların yakılması, kesilmesi ve diğer

insan akılsızlığı sonrası ortaya çıkan iltihaplanmış devasa bir yara gibi sırtan yer değil. Bu çöl binlerce, milyonlarca yıl süren doğal bir evrim sonu ortaya çıkan doğal bir çöl.

Bizde olduğu gibi diğer toplumlarda da çölün horlanması ekolojik cahillikten kaynaklanır. Hayvanlara karşı beslediğimiz önyargıların faturasının pahalı olması gibi (hiç kimseye zarar vermeyen kara yılanlardan 'temizlenmiş'(!) bir tarlanın farelerin istilasına uğraması) çöl, bataklık gibi yerlere karşı beslenen aslı astarı olmayan önyargılar da olumsuz davranışlara yol açar.

Çöl denince çok kişinin aklına uçsuz bucaksız kum tepelerinden oluşan ve deve, akrep gibi sadece bir kaç türün bulunduğu bir yer akla gelir. Bir yağmur ormanı kadar olmasa bile, çöl ekosistemleri çok sayıda hayvan, bitki ve böceğe ev sahipliği yapar. (Kabaca tanımlarsak, ekosistem denince akla birbirleriyle çeşitli ilişkiler kurmuş canlılar ve yaşadıkları mekan gelir. Bu anlamda canlılar kadar, cansız toprak, su gibi faktörler de önemlidir). Bilimsel çöl tanımlaması, görünüşten daha çok yağış miktarına bağlıdır. Yılda 25 cm³'ten az yağmur alan yerlere çöl denir. Çöller çeşitli boyutlarda gelir. Şairimiz Hamit'in bahsettiği Sahra 3,5 milyon mil kare büyüklüğünde iken Türkistan çölleri 750 000 mil karedir. Çöllerin çoğunun kuzey ve güney yarı kürelerde genellikle 15 ile 35 derece enlemlerinin oluşturduğu kuşaklarda bulunması, hava akımları ile ilgilidir. Bu kuşaktaki çöllerin üzerinde oluşan yüksek basınç sistemleri fırtınaların büyük bir kısmının bu alanlara gir-

mesini engeller. Çöllerin bir kısmı, deniz kenarındaki dağların arkasındaki düzlüklerde oluşur. Denizden gelen nemli hava dağa çarpıp yükseldiği ve soğuduğu için, nemin büyük bir kısmı dağda kalır ve arkadaki düzlüğü geçerken, nemini daha önce yitirmiş olduğundan yağmur yağmaz. Kuzey Amerika çölleri genellikle bu nedenlerden oluşur. Bazı Okyanus kıyılarında rastladığımız ve kıyı çölleri diye bilinen yerler, bu kıyıları etkileyen soğuk su akıntılarının diğer akıntılara göre daha az buharlaşmaya yol açması sonucu oluşur.

Çöl dendiğinde akla gelen ilk hayvan, aynı zamanda çöl gemisi olarak da bilinen devedir. Bu muhteşem yaratık, kızgın topraklarda su içmeden günlerce yol gidebilir. Aslında devenin bel kemiği bir atınki kadar düzgündür ve bazılarının kambur diye nitelendirdiği tek veya çift hörgücü de yağ deposundan başka bir şey değildir. Evcil hayvanların arasında deve belki en gururlusudur; ne kadar pohpohlanırsa pohpohlansın, yüzünden hiç eksik olmayan "zaten bana bindiğin yeter, bundan daha fazlasını bekleme" ifadesiyle araya mesafeyi koyar. Eski zamanlarda 4 veya 6 deveden oluşan kervanlara katar denirdi, bugün trenler için kullandığımız terimin de kaynağı budur. Devenin dilimize kazandırdığı başka bir ifade de 'deve kını'dır. Çok yaygın bir inanca göre deve, kendisine fenalık yapanlara uzun zaman kin tutar ve eline fırsat geçtiği zaman intikamını almış. Bu yüzden akşam molası verildiği zaman develerin yularları bir kazığa bağlanır, sürücüler "belki yularını koparıp

üzerimize çökerek bizi öldürür" kuşkusuydu uyudukları yerin çevresinde de-venin taşıdığı yükten bir barikat yapar-larmış. (Şu av hayvanlarının deveden öğreneceği çok şeyler var!)

Çıngıraklı yılan, bir çok kişinin kor-kulu rüyasıdır; fakat sanılanın aksine ra-hatsız edilmediği takdirde hiç kimseye zarar vermez. Çıngırak sesi bir saldırı işareti değil "Bak ben buradayım, kafa-mı kızdırırsan seni fena yaparım" niteli-ğinde bir uyarı mesajıdır. Eğer siz de benim gibi çölde kamp yapmaya gider-seniz, ihtiyatı elden bırakmıyarak yat-madan önce tulumunuzu, sabah kalktı-ğınız zaman da bot veya çizmenizi giy-mededen önce kontrol etmenizi öneririm.

Çölde karıncadan tutun aslana, kangurudan tutun keseli fareye kadar çeşit çeşit hayvana rastlayabilirsiniz. Fakat beni en çok etkileyen ve bir za-manlar kol gezdiği California çöllerinde şimdi sayıları iki elinizin parmakları ile sayılabilecek kadar azalan, akbabanın yakın akrabası kandor (condor) kuşu ol-du. Yerdeyken yemek adabından bu kadar yoksun, kel kafalı bu hantal yarat-tığı bir de havada süzülürken görün, o zaman zerafetin ne olduğunu çok daha iyi anlarsınız. Sırası gelmişken önemli bir noktanın altını çizmek isterim: Eğer kandorun yaşadığı bölgeyi ağaçlandırır-sanız, o zaman onun ana menüsünü oluşturan leşleri bulmasını engellersi-niz. Biyolojik çeşit kadar, toprak ve su gibi ekosistemin diğer bölümünü oluşturan yer çeşitliliği de önemlidir. İkisi-nin de bir arada korunması gerekir.

Çöldeki bitkilerin, ormandakilerin aksine aralarına daha fazla mesafe koy-maları her ne kadar kişisel özgürlüğe sa-hip çıkmak arzusundan kaynaklanıyor gibi görünse de, asıl neden suyun azlı-ğındandır. Ama suyu bulmak için or-mandaki akrabalarına göre çok daha derinlere kök salan bu bitkilerin kökle-ri birbirlerine çok yakındır.

Deve nasıl hayvanlar arasında çölü simgelerse, bitkilerde bu görev kaktüse verilmiştir. Nasıl deve yağ depolarsa, kaktüs de su depolar ve aynı deve gibi uzun süre susuz yaşayabilir. Çöl çiçek-leri ancak yağmur yağdığında açarlar. Aynı şekilde, bazı bitki tohumları kök salmak için bazen yıllarca yağmur yağ-masını bekleyebilir. Bazı bitkiler, su kaybını önlemek için yapraklarındaki ufak kanalları günün sıcak saatlerinde kısmen kapayıp, hava biraz dağa soğu-

duğunda tekrar açarlar. Kısacası, diğer ekosistemlerde olduğu gibi çöldeki canlılar da, çevreleriyle akıllara durgun-luk veren bir uyum içinde yaşar. Ama maalesef bazı çöl insanları (tabii Bede-vileri bu gruba dahil etmiyoruz), çöle yeterli duyarlılığı ve saygıyı göstermi-yorlar. Örneğin, uygarlığa en önemli katkısı (!) kumarhaneler olan Las Vegas kentinin en güzel çöllere birinde ku-rulması. 1850 yılında 30 kişi nüfusu olan bu kent 1900 yılında 100, 1950 yı-lında 48 bin ve 90'lı yıllarda 1 milyon insana ev sahipliği yapmış. Tabii bu bü-yümenin oradaki canlıları nasıl etkile-diğini takdirlerinize bırakıyoruz. Fakat gerek ekologların, gerek çevrecilerin çabaları sonunda, geç de olsa hükümet-ler çölün değerini anlamaya başladılar. Örneğin, ABD'deki Mojave çölünün son yıllarda korunmaya alınması.

Ön yargıdan arınmış insanlar için çöl, hayal gücünü genişleten, ulu ger-çeklere ulaşılan muhteşem bir yerdir. Hz. Muhammed dahil bir çok büyük peygamber çölden çıkmıştır. Büyük doğa filozofu Henry David Thoreau çöl sevgisini 'Yürümek' adlı makalesinde şöyle dile getirir: "Okyanus, çöl veya vahşi doğa benim olsun! Çölün temiz havası ve yalnızlığı suyun ve yaşamın az olmasını telafi eder."

Çöl büyümesine kapılanlardan birisi de Charles Darwin'dir: "Hiç bir kimse bu tenha yerleri gördüğü zaman etki-lenmemiş olamaz...Eski günleri dü-şündüğüm zaman Patagonya düzlükle-ri gözümün önünden geçer. Oraları hiç bir işe yaramayan yerler olarak bilinir. Onları ancak olumsuz niteliklerle ta-nımlayabiliriz; susuz, ağaçsız, dağsız sa-dece bir iki bodur bitkiyi barındıran yerler. Neden, o zaman -- ki onlardan etkilenen sadece ben değilim-- bu ço-

rak yerler belleğime yerleşmiş?" Dar-win bu duygularını tahlil etmenin çok zor olduğunu vurguladıktan sonra, çö-lün bir insanın hayalgücünü alabildiği-ne kamçılmasına bağlar.

Batı'da çöl denince akla gelen ilk isimlerden birisi Sir Richard Bur-ton'dur (1821- 1890). Burton'un biyog-rofisini yazan Fawn M. Brodie, bu çöl gezginini "profesyonel asker, şair, etno-log, botanikçi, jeolog, dilbilimci ve çe-virmen" diye tanıtır. Burton epey yer dolaşmış; ama en çok sevdiği yer çöl-müş. Mükemmel Arapça bilen (*Binbir Gece Masalları*'ni İngilizceye ilk çeviren Burton'dur), Arap kıyafetine bürüne-rek Mekke'ye kaçak giren, yıllarca bir çöl insanı gibi yaşayan bu ünlü gezgin, çöl sevgisini şöyle açıklıyor: "Çölde mo-raliniz düzeldi; daha açık sözlü, yürek-ten, daha samimi bir insan olursunuz."

Deniz edebiyatı dendiği zaman na-sıl bizde Cevat Şakir ve Batı'da Joseph Conrad akla gelirse, çöl edebiyatı de-nince de akla ilk gelen isim Edward Ab-bey'dir. Edinburgh ve Stanford gibi ün-lü üniversitelerde okumasına rağmen Abbey, 28 yıl boyunca Utah eyaletinde-ki çöllerde rehberlik-bekçilik yapmayı tercih etmiştir. Abbey kendisi ile turist-ler arasındaki uçurumu alaylı bir şekilde şöyle anlatır. "Turistlerden birisi bana 'Bu yol çok fena' dediği zaman ben, 'Bana kalsaydı burada hiç yol olmazdı' diye yanıt verdim; gülerlerdi. Bir baş-ka turist 'Burada televizyon var mı?' di-ye sorduğu zaman ben 'eğer burada bir televizyon seti görsem, kuduz bir köpe-ği vurur gibi vururum' diye yanıt veri-rim. Bir başkası ' yalnızlık seni rahatsız etmiyor mu?' diye sorduğu zaman ben: ' kendi kendimle arkadaşlık etmeyi se-verim, kendimle çok iyi geçinirim.' diye yanıtlarım. Bir başka turist: 'Burada hiç yağmur yağar mı?' Ben: 'Bilmem, bura-da ancak 28 yıldır çalışmaktayım.'"

Desert Solitaire adlı kitabı ve çok sa-yıda makaleleriyle Abbey'in 1960'lı yıl-larda filizlenip yeşeren çevre hareket-lerine katkısı büyük oldu. Abbey'i bir kaç yıl önce kaybettik. Ama kendisinin şu satırları sanırım hiç kaybolmaz: "İlk görüşte aşık oldum... Bu çöl, bütün çöller, hangi çöl olursa olsun hiç farket-mez. Benim kafam ve ayaklarım nereye giderse gitsin, kalbim ve benliğim bu-rada, bu temiz, rahat kayanın üzerinde, Tanrı'nın bile terkettiği siyah güneşin altındaki bu yerlerde kalacaktır."